

Анотація

Шалімов Л.А. Заходи безпеки у кримінально-правовій політиці ФРН.
– Стаття.

Стаття присвячена заходам безпеки у кримінальному праві ФРН. На підставі аналізу статистичних матеріалів розглядається їх застосування у ФРН у XX–XXI столітті. Автор пропонує врахувати досвід ФРН при виробленні кримінально-правової політики України.

Ключові слова: заходи безпеки, принцип вини, осудний злочинець, неосудний злочинець, кримінально-правова політика ФРН.

Summary

Shalimov L.A. Safety measures in the criminal and legal policy of German federal republic. – Article.

This article is devoted to the security measures of criminal law in Germany. The analysis of statistical materials is the basis is considered of their application in Germany in XX–XXI century. The author suggests to take into account the Germany experience at manufacturing of a criminal-legal policy of Ukraine.

Key words: security measures, the principle of guilt, criminal compos mentis, non compos criminal, criminal-law policy of Germany.

УДК 343.224

А.В. Андрушко

ПРОБЛЕМА ВЕРХНЬОЇ ВІКОВОЇ МЕЖІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Якщо питання про нижню вікову межу кримінальної відповідальності постійно вивчалось і продовжує вивчатися, то проблема верхньої вікової межі залишається поза дослідницькою увагою. Слід підкреслити, що до революції 1917 року її торкалися у своїх працях такі відомі криміналісти, як О.Ф. Кістяківський, М.С. Таганцев, М.А. Неклюдов, М.Д. Сергієвський та ін. Згодом питання верхнього вікового порогу кримінальної відповідальності випало з поля зору юристів, ним цікавились лише фахівці-психіатри. На сьогодні єдиною розширеною авторською позицією із цього питання є доробок російського психолога О.Д. Сітковської [10; 11, с. 115–125].

Незадовільне вивчення вказаної проблеми в правовій науці та юридичній психології, на думку О.Д. Сітковської, пояснюється двома причинами: 1) сфера правового регулювання верхньої вікової межі кримінальної відповідальності, якби вона мала місце, була б набагато вужчою, аніж сфера регулювання нижньої вікової межі, тобто потреба суспільства в такому регулюванні менш актуальна порівняно із визначенням відповідної вікової межі для неповнолітніх; 2) представники юридичної психології, додержуючись традиції, наче усунулись від цієї проблеми, «віддавши» її судовій психіатрії, попри очевидну неможливість її зведення до судово-психіатричної проблематики [10, с. 76; 11, с. 115].

Варто погодитись з Р.І. Михеевим [8, с. 163] та П.В. Разумовим [15, с. 237], котрі вважають висловлені О.Д. Сітковською міркування не безспірними, оскільки у зв'язку із постарінням населення поступово зростає кількість злочинів, вчинюваних особами пізнього віку, а, відповідно, вітчизняна правова система повинна бути готовою до вказаних змін. До того ж слід підтримати думку самої ж О.Д. Сітковської, яка пише, що «значущість винесення справедливих рішень, від яких залежить доля (а можливо, і життя, якщо врахувати наслідки винесення обвинувального вироку для особи старечого віку), не визначається більшою чи меншою кількістю випадків, коли у цьому виникає необхідність. Пріоритетний характер охорони та захисту прав людини висуває потребу звернути увагу законодавця і правозастосовувача до проблеми верхнього порогу кримінальної відповідальності, а не лише нижнього» [10, с. 77–78; 11, с. 117]. Зважаючи на це, на наш погляд, проблема верхнього вікового порогу кримінальної відповідальності повинна нарешті більше зацікавити не лише судових психіатрів, а й юристів-криміналістів та психологів.

Спробуємо розібратися у цьому складному питанні.

Слід сказати, що упродовж XIX–XX століть вченими висловлювались різні думки з приводу можливості впливу старечого віку та психофізіологічних змін, пов'язаних із старістю, на кримінальну відповідальність таких осіб. Так, наприкінці XIX ст. відомий німецький психіатр Е. Крепелін дав таку характеристику старості: «Сама старість стає хворобою, якої, зрештою, до певної міри, не омине ніхто. Здатність сприйняття та психічна рухливість у старечому віці падають; старик починає поступово втрачати інтерес до своєї обстановки і до розподілу свого часу. Пам'ять його стає ненадійною, особливо ж щодо подій недалекого минулого, коло його захоплень звужується внаслідок недоступності нового сприйняття, багатство уявлень зменшується, оскільки прогресуюча втрата уявлень не компенсується вже новими здобутками. У сфері душевних емоцій справа також йде до збіднення» [4, с. 9–10]. З такими міркуваннями, на наш погляд, погодитися однозначно не можна. Цілком очевидно: якщо в одних людей, що досягли пізнього віку, названі «симптоми» є наявними і помітними, то в інших їхній вплив на психічне самопочуття значно менший. Втрачаючи фізичні сили, людина все ж може зберігати здатність й надалі розвиватися як особистість, повною мірою усвідомлювати свої дії та керувати ними. У цьому контексті хотілося б погодитись із О. Ф. Кістяківським, котрий ще наприкінці XIX сторіччя писав: «Хоча старість загалом супроводжується ослабленням розумових та моральних сил, але випадки повного згасання розуму з настанням старості, взагалі-то кажучи, рідкісні, вони скоріше означають ознаку хворобливої, аніж нормальної старості» [5, с. 435].

Утім, у літературі неодноразово зверталася увага на старече одряхління як елемент психічних аномалій, що може виключати кримінальну відповідальність. Так, на думку О. Д. Сітковської, «порушення психічної діяльності, які розвиваються і виявляються у старечому віці, можуть суттєво порушити чи навіть анулювати управління поведінкою у конкретному випадку» [10, с. 81; 11, с. 122]. У той же час дослідниця вказує й на відмінність цього питання від

проблеми здатності до винної відповідальності неповнолітніх. Якщо остання «вирішується на рівні неспростовної презумпції визначеної з точністю до доби вікової межі, недосягнення якої знімає необхідність з'ясування, чи здатен даний підліток до винної відповідальності у конкретному випадку», то проблема верхньої вікової межі кримінальної відповідальності «має якісно інший характер, пов'язаний з наслідками досягнення певного віку. Особи старечого віку свого часу після досягнення 14 (16, 18) років набули статус здатних до винної відповідальності. І потрібно вирішувати, зберігають вони його чи ні» [10, с. 81; 11, с. 122].

Зазначимо, що інволюційний відрізок онтогенезу людини в літературі зазвичай іменується періодом «зворотного розвитку». Є. С. Авербух підкреслює, що окремі психіатри та психологи клінічно та експериментально-психологічно навіть встановлюють абсолютну схожість між психічною діяльністю людини у старості і на ранніх етапах онтогенезу, в період розвитку та становлення [1, с. 757]. До таких психологів та психіатрів долучаються й окремі криміналісти. Так, Л.В. Борових пише: «Численні зміни в організмі та психіці людини дозволяють стверджувати, що наприкінці життя людина іноді впадає у стан престарілості, що подібний дитинству, схильний до втрати усіх тих моральних якостей, котрі встановлюють стан осудності. У цей час інколи згасає у людині розум та моральна сила, що обумовлює свободу людини, тобто її здатність до усвідомленого вибору між добром та злом. Таким чином, старечий вік, подібно до дитячого, може породити особливий стан психіки, що має враховуватись у кримінально-правовій теорії та практиці» [2, с. 39].

На нашу думку, прямолінійне розуміння інволюційної регресії як повторення, але в зворотному порядку, етапів розвитку психічної діяльності є явно спрощеним і не виправданим. Але все ж таки доцільно поставити питання: то чи може старечий вік сам по собі обумовити неосудність особи? Видається, що ні. Слід погодитися із А.П. Козловим, який наголошує, що тут повинно йтися не про старечий вік як такий, позаяк чимало людей, доживаючи до старості, зберігають здоровий глузд [6, с. 468]. Поза сумнівом, мав рацію М.С. Таганцев, коли писав: «Але так як не старість сама по собі, а розумове безсилля, що є похідним від неї, усуває відповідальність, то визначення цього моменту має робитися лише у кожному конкретному випадку» [14, с. 145].

Вочевидь, більшість свідчень «зворотного розвитку», різноманітних «дивацтв характеру» сьогодні адекватно пояснюються психіатрами, котрі вказують на захворюваність того чи іншого індивіда на конкретну психічну хворобу (передстаречі та старечі розлади психіки). Про вірність цієї думки, на наш погляд, може певною мірою свідчити хоча б сам факт того, що О.Д. Сітковська для аргументації своєї позиції про старече одряхління як фактор, що виключає здатність особи усвідомлювати своє діяння або керувати ним, посилається на праці авторів (С.П. Разумовська [9], Л.А. Яхимович [16], Ю.Д. Криворучко [7]), які аналізують психічні відхилення, що пов'язані з церебральним атеросклерозом. Не слід забувати, що психічні розлади судинного генезу, хоч і рідко сягають характеру психозу, усе ж є найпоширенішою формою патології у пізньому віці. У літера-

турі підкреслюється, що після 60 років вони виявляються майже у кожного п'ятого пацієнта [3, с. 155].

О.Д. Сітковська вказує на схильність «дряхлих» стариків до сексуальних розладів, розбещення неповнолітніх [10, с. 80; 11, с. 121]. Але ж на аналогічні прояви в один голос вказують психіатри як на характерні симптоми деменцій [3, с. 150, 155; 12, с. 233, 234; 13, с. 224].

Для аргументації власної позиції О.Д. Сітковська зазначає, що в літературі постійно підкреслюється те, що настання ознак дряхлості відбувається непомітно, із значними індивідуальними відмінностями, з маскуванням інтелектуальних знижень, змінами характеру [10, с. 79; 11, с. 119]. Не слід, однак, забувати, що й психічні розлади (в т.ч. й тяжкі) у осіб пізнього віку також з'являються зовсім непомітно, із абсолютно «невинних» дивацтв характеру, з психічних змін, притаманних старінню [3, с. 148, 149; 13, с. 221].

На наш погляд, «настання симптомів дряхлості» насправді є нічим іншим, як початком серйозної психічної хвороби (наприклад, старечого слабоумства), а значить, наявним є медичний критерій неосудності.

З огляду на сказане, на наш погляд, позиція О.Д. Сітковської заслуговує на увагу, однак видається недостатньо аргументованою. Відкидати її не можна. Ми не можемо бути абсолютно впевнені в тому, що «психофізіологічне одряхління як таке, безвідносно до наявності психіатричного захворювання в точному сенсі цього слова» [10, с. 83; 11, с. 124], не може мати місця і не може впливати на здатність суб'єкта підлягати кримінальній відповідальності. Зрозуміло, наприклад, що пов'язані із старінням порушення пам'яті та уваги можуть мати неабияке значення для механізму необережного злочину. Певну роль можуть відігравати й інші інтелектуальні, емоційні та вольові особливості осіб пізнього віку, що можуть бути суттєвими для кримінального закону: сповільнення сприйняття та обробки інформації; послаблення та порушення балансу процесів збудження і гальмування; дисоціація між порушеною здатністю розуміти ситуацію і достатньою збереженістю звичних навиків поведінки; складність або неможливість знайти оптимальне вирішення ситуації, в якій необхідно є швидка орієнтація, та ін. [11, с. 120–121]. Існують також дані про те, що в період старіння людського організму зменшується вага мозку, відбуваються атрофічні процеси в білій та сірій речовині, дистрофічні процеси в нервових клітинах тощо [12, с. 232–233]. Підкреслюючи помилковість поверхових суджень про збереженість таких хворих, Г. Ашаффенбург писав, що у них «цілим є фасад, але не дім» [16, с. 45]. Важливими є також слова Є.С. Авербуха: «У старості межа між фізіологічним та патофізіологічним, між нормою і патологією значно зглажена. Так звані «старечі недуги», «старечі неполадки» хоч і не є, суворо кажучи, хворобами, все ж завдають чимало неприємностей» [1, с. 760]. Тому, видається, сама ймовірність факту впливу старечого одряхління (наявність інтелектуальних та вольових ознак) на здатність бути чи не бути суб'єктом злочину, підлягати кримінальній відповідальності потребує подальшого вивчення та додаткової аргументації. З огляду на це, автор переконаний, що повну та остаточну відповідь на це питання може дати лише всебічне

обговорення вказаної проблеми як психіатрами, так і юристами, психологами та геронтологами.

Але у будь-якому разі законодавче встановлення верхньої вікової межі кримінальної відповідальності є неприйнятним, позаяк особливості психофізіологічних змін у людей пізнього віку є суто індивідуальними. На відміну від нижнього вікового порогу, зафіксувати верхній на «всі випадки життя» просто нереально. Нерідко можна бачити людей, котрі попри свій похилий чи старечий вік мало відзначені психологічним старінням. Якщо в разі з особами, які не досягли віку кримінальної відповідальності, їхній стан вікової неосудності презюмується, то в разі із старечим віком, на нашу думку, говорити усе ж слід про різні психічні розлади, які дозволяють декому проводити такі аналогії. Немає потреби також конструювати особливі критерії неосудності для осіб пізнього віку. Видається, що питання про осудність чи неосудність таких осіб має вирішуватись на загальних засадах, передбачених у кримінальному законі. Такою є й світова практика законотворення та правозастосування.

Література

1. Авербух Е.С. Соотношение биологического и социального в формировании личностных особенностей при физиологическом и патологическом старении // Соотношение биологического и социального в человеке / Отв. ред. В.М. Банщикова, Б.Ф. Ломов. – М., 1975. – С. 757–762.
2. Боровых Л.В. Психолого-правовая характеристика и особенности уголовной ответственности лиц пожилого возраста // Теория и практика совершенствования законодательства на современном этапе : Материалы науч.-практ. конф. – Екатеринбург, 1993. – С. 39–40.
3. Жариков Н.М., Морозов Г.В., Хритинин Д.Ф. Судебная психиатрия. – М.: ИНФРА-М-НОРМА, 1997. – 432 с.
4. Заменгоф М.Ф. Преступность стариковъ. – Петроградъ: Сенатская типографія, 1915. – 42 с.
5. Кистяковский А.Ф. Элементарный учебник общего уголовного права съ подробнымъ изложениемъ началъ русскаго уголовного законодательства. Часть Общая. – К., 1891. – 892 с.
6. Козлов А.П. Понятие преступления. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2004. – 819 с.
7. Криворучко Ю.Д. Дифференцированная оценка признаков юридического критерия невменяемости в некоторых случаях органического поражения головного мозга у лиц позднего возраста // Проблемы невменяемости в судебной психиатрии / под ред. Г.В. Морозова. – М., 1983. – С. 104–110.
8. Михеев Р.И. Старческая преступность (в порядке обсуждения проблемы) // Актуальные проблемы борьбы с преступностью в Сибирском регионе : Материалы науч.-практ. конф. (3–4 февраля 2000 г.). Часть 1. – Красноярск, 2000. – С. 161–165.
9. Разумовская С.П. Вопросы судебно-психиатрической оценки сосудистых заболеваний головного мозга // Проблемы невменяемости в судебной психиатрии / под ред. Г.В. Морозова. – М., 1983. – С. 95–103.
10. Ситковская О.Д. Проблема верхней возрастной границы уголовной ответственности // Особенности развития уголовной политики в современных условиях. – М.: Академия МВД России, 1996. – С. 76–83.
11. Ситковская О.Д. Психология уголовной ответственности. – М.: Норма, 1998. – 285 с.
12. Судебная психиатрия / Под ред. проф. А.Н. Бунеева, доц. Ц.М. Фейнберга, проф. А.М. Халецкого. – М.: Гос. изд-во юрид. лит., 1949. – 400 с.
13. Судебная психиатрия: Учебник / Под ред. проф. А.С. Дмитриева, проф. Т.В. Клименко. – М.: Юристъ, 1998. – 408 с.
14. Таганцев Н.С. Курс русского уголовного права: Учение о преступлении. Часть общая. Кн. 1. – СПб.: Тип. М.М. Стасюлевича, 1874. – 292 с.
15. Уголовная ответственность: понятие, проблемы реализации и половозрастной дифференциации / под науч. ред. Ю.Е. Пудовочкина. – М.: Юрлитинформ, 2006. – 384 с.
16. Яхимович Л.А. Судебно-психиатрическое значение атеросклеротического слабоумия (вопросы дееспособности) // Теоретические и организационные вопросы судебной психиатрии / Под ред. Г.В. Морозова. – М., 1977. – С. 44–48.

Анотація

Андрушко А.В. Проблема верхньої вікової межі кримінальної відповідальності. – Стаття.

У статті висвітлюються проблемні питання законодавчого встановлення верхньої вікової межі кримінальної відповідальності. Зазначається, що це є неприйнятним, адже особливості психофізіологічних змін у людей пізнього віку є суто індивідуальними.

Ключові слова: вік, вікові межі кримінальної відповідальності, суб'єкт злочину.

Summary

Andrushko A.V. A problem of top age-old limit of criminal responsibility. – Article.

In this article the author analyzed problem of a legislative establishment of the top age for criminal liability. Noticed, that it is unacceptable because speciality of psychophysiological changes are especially individual for all people.

Key words: age, age limits of criminal responsibility, subject of a crime.